

УДК 94(477):323.28"1937/1938"(092) Крип'якевич
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.149.9>

I. Мороз, канд. іст. наук, доц.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6392-3249>
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОЛЬ ЗНАЙОМИХ І ДРУЗІВ І. КРИП'ЯКЕВИЧА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЙОГО МЕМУАРІВ)

Стаття базується на матеріалах "Біографічного словника моїх знайомих" видатного українського історика, академіка І. Крип'якевича. У дослідженні масштабне явище сталінського терору зображується кризь призму персоналіїного виміру історії, "мікроісторії".

Матеріали "Словника..." сприяють висвітленню основних етапів репресій: кінця 20-30-их рр. XX ст., жертвами яких стали історики з радянської України, пов'язані з ВУАН, представники "розстріляного відродження", західноукраїнські емігранти до УСРР, а також переслідування у ході радянізації Західної України та повоєнного періоду. В мемуарах міститься інформація про фігурантів таких сфабрикованих справ, як "УНЦ", "СВУ", "ОУН" й ін. Серед репресованих знайомих і друзів І. Крип'якевича були: родина Крушельницьких, Лесь Курбас, М. Бойчук, Ю. Липа, М. Зеров, М. Вороний й ін. Багато дійових осіб мемуарів пройшли через горнило "Великого терору" 1937–1938 рр. і завершили свій життєвий шлях в урочищі Сандармох.

Ключові слова: Сталінські репресії, "Великий терор", Сандармох, І. Крип'якевич, "Біографічний словник моїх знайомих".

Постановка проблеми. З огляду на гуманізацію історичної науки, на перше місце виходить персоналіїний вимір історії, висвітлення історичного процесу як сукупності життєвих історій "маленьких" людей. У даному дослідженні масштабне явище сталінського терору висвітлюється кризь призму сприйняття долі репресованої української інтелігенції сучасником, що перебував з ними в товариських відносинах. Особлива цінність першоджерела полягає у тому, що його автор – історик І. Крип'якевич – професійно фокусував погляд на минулих подіях, виділяючи відомості, які становитимуть інтерес для майбутніх поколінь.

Образи репресованих знайомих та друзів І. Крип'якевича формують своєрідний зріз контингенту жертв радянського терору. Це і галичани-соборники (здебільшого лівих поглядів), які емігрували до Радянської України, спокушені радянською пропагандою, політикою українізації та перспективою можливості возз'єднання українського народу в межах єдиної держави, і наддніпрянці – представники "розстріляного відродження", науковці, і постраждали від репресій 1939 р. у рамках радянізації Західної України та повоєнної жданівщини.

Схематичні політичні біографії згаданих у мемуарах особистостей охоплюють основні хвилі репресій: від "репетиції" "Великого терору" – подій 1934 р., пов'язаних зі смертю С. Кірова, кризь його апофеоз у 1937–1938 рр., аж до відлуння повоєнних репресій. Більшість жертв – герої мемуарів І. Крип'якевича – пройшли через виправно-трудова Соловецькі табори системи ГУЛАГ СРСР та завершили життєвий шлях в урочищі Сандармох. Показово, що до Галичини частково долітали відомості про страшні події по той бік Збруча, реакцію на що західноукраїнської громадськості інколи можна простежити за "Словником..."

Аналіз джерел і літератури. Основним джерелом для написання статті став "Біографічний словник моїх знайомих" І. Крип'якевича (далі – "Словник...") [4], дані якого доповнюють спогади як самого історика [5], так і доньки згаданого у "Словнику..." І. Крушельницького – Л. Крушельницької [6; 8].

Дана інформація потребує уточнення шляхом залучення списків розстріляних у Сандармосі [2; 9] та матеріалів архівно-слідчих справ репресованих [1]. При відтворенні політичного тла використовувалась інформація, що містилась у нашій статті [3] та матеріалах Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-річчю "Великого терору" [7].

Постановка завдання. На основі нещодавно актуалізованого нами джерела особового походження львівського історика, академіка І. Крип'якевича розкрити

особистісне тло системних репресивних заходів радянського режиму, спрямованих проти цвіту української нації, а також простежити етапи масштабних репресій щодо української інтелігенції, виокремити політичні процеси, якими проходили герої "Словника..." та репресивні категорії, особливо увагу приділяючи західноукраїнській еміграції.

Виклад основного матеріалу. Видатного історика, львів'янина Івана Петровича Крип'якевича (1886–1967) особисто оминули репресії. І хоча він тривалий час перебував під вістрям дамоклового меча різних хвиль репресій і переслідувань, кістлява рука радянських каральних органів не змогла до нього дотягнутися, адже він проживав поза межами УРСР (до 1937 р. – УСРР). Те, що він був по той бік кордону, хоча і не за сприятливих умов II Речі Посполитої, врятувало йому життя.

До речі, він міг цілком ймовірно потрапити до Наддніпрянської України ще в 1918 р., коли йому запропонували посаду приват-доцента новоствореного Кам'янець-Подільського університету. Зашкодила цьому лише хвороба (тиф), котра, як видно з історичної перспективи, і врятувала його від неминучої долі репресованої інтелігенції, особливо "західняків" та учнів М. Грушевського.

Починаючи з кінця 1920-их рр., історик займався налагодженням зв'язків між західноукраїнськими науковцями та наддніпрянцями (насамперед пов'язаними постаттю М. Грушевського). Сам він був дійсним членом Комісії історії книги при Українському науковому інституті книгознавства у Києві (з 1926 р.), дійсним членом Археографічної комісії ВУАН (з 1928 р.), Науково-дослідчої кафедри історії України (1929 р.), комісії історії Західної України (1929 р.), комісії для складання біографічного словника (з 1927 р.) [3].

Під час своєї першої поїздки в Радянську Україну (квітень 1929 р.) І. Крип'якевич ознайомився в Києві з роботою Історичної секції Академії наук, прочитав реферат зі своїх праць про державу Богдана Хмельницького. Вчений також побував у Харківському Географічному інституті, де відвідав С. Рудницького і залишив велику карту держави Богдана Хмельницького. Він встановив зв'язки з науковцями, літераторами Східної України, згодом продовжував листуватись із деякими з них. Кінець співпраці НТШ з ВУАН поклали репресії проти української інтелігенції в Радянській Україні кінця 1920–1930-х рр. та розгром історичних академічних установ, створених і очолюваних М. Грушевським.

М. Грушевський, звинувачений у причетності до "Українського національного центру" (УНЦ), був висланий до Росії. Переслідувань зазнали його колеги і майже всі учні. І. Крип'якевичу ж інкримінувалась певна

роль у підготовці підричних дій проти радянської влади, організації зв'язків М. Грушевського з урядами імперіалістичних держав і емігрантськими центрами. Його називали "фашистом і гетьманцем", "шпигуном-істориком", праці якого ідеологічно ворожі пролетарській науці, "відповідають всеціло інтересам польського фашизму" та спрямовані на виховання фашистської ідеології [3, с.18]. Проте в 1930-і рр. радянська каральна машина не могла до нього дістатись з-за Збруча.

У повоєнний період І. Крип'якевич як бувший співробітник Українського видавництва під егідою Українського центрального комітету (УЦК), очолюваного В. Кубійовичем під час II Світової війни підозрювався у колобораціонізмі і, перебуваючи під моральним тиском, навіть написав "Заповіт", а також звинувачувався в проявах "буржуазного націоналізму" в руслі боротьби зі школою М. Грушевського як його учень і представник його "львівської історичної школи". Він завжди почувався "чужим" у середовищі радянських істориків, а представники українського національного руху, підпілля вважали його уже "радянським" і обласканим режимом (наприклад, обрання академіком у 1958 р.).

І хоча самому історіку поталанило не стати жертвою сталінського терору кінця 1930-х рр. безпосередньо, серед постраждалих опинились його знайомі, друзі, колеги. Інформацію про них можна знайти у його "Біографічному словнику моїх знайомих", що зберігся у родинному архіві Крип'якевичів, опублікованому нами у 2017 р. [4].

Написання "Словника..." саме в роки хрущовської "відлиги" (дата початку створення джерела зазначена самим І. Крип'якевичем – травень 1962 р.) уможливило наявність деякої інформації. Як прояв громадянської мужності можна розцінювати визнання автором фактів знайомства з репресованими, засланими до Сибіру, страченими особами та висловлювання співчуття і симпатії до них.

Деякі представники західноукраїнської інтелігенції стали жертвами радянських репресій. Як метелики на вогонь, вони, не маючи можливості професійно реалізуватись в Галичині в умовах польської держави, линули на Велику Україну, підкуплені багатообіцяючими перспективами політики українізації та розбудовою академічних і освітніх установ в радянській Україні. Сповнені ідеалістичних настроїв принести користь українському народу, вони жорстоко розчаровувались, обманювались у своїх найкращих поривах та сподіваннях.

Хоча у "Словнику..." переважно згадується галицька інтелігенція, проте наводяться окремі словесні портрети наддніпрянців – знайомих з Радянської України, з якими І. Крип'якевич познайомився під час поїздки до Києва і Харкова у квітні 1929 р. (М. Вороний, М. Зеров, М. Василенко та ін.).

Академік не наводив сухих енциклопедичних біографічних відомостей, а створив рельєфні живі образи реальних людей зі своїми оригінальними характерами, особливостями, емоціями, талантами, мріями, пунктиром змальовуючи їх долі крізь призму власних спостережень, зазначаючи, чим вони йому найбільше запам'яталися. Насамперед він фокусує увагу на описі зовнішності, психологічних рисах, інтелектуальних і творчих здобутках.

На жорновах терору сталінської системи перемелювалися долі цілих поколінь, родин, ошуканих обіцянками радянської влади, зворушливих у своїх людських проявах.

Особливо трагічною була доля родини Крушельницьких. І. Крип'якевич був особисто знайомий з **Антонієм Крушельницьким** (1878–1937) як редактором, учите-

лем та директором гімназії у Городенці під час Першої світової війни. Взагалі А. Крушельницький був письменником, журналістом, видавцем, бургомістром м. Городенка (1915), членом Українсько-Руської радикальної партії та Української національної ради ЗУНР (1918), міністром освіти УНР за часів Директорії. Після 1919 р. жив у Відні, згодом повернувся до Львова та зазнав гонінь польської влади (ув'язнення, заборона видавничих проєктів) за прорадянські настрої.

Із І. Крип'якевичем вони познайомилися, коли А. Крушельницький переселився до Львова, де видавав радянськоміський журнал "Нові Шляхи" (1929–1932), а після його заборони та ув'язнення редактора польською владою – іншого часопису аналогічного спрямування, фінансованого радянським Харковом – "Критика" (1933). Редакція видань знаходилась по вул. Домогалиців, навпроти помешкання Крип'якевичів "у модерно улажених кімнатах, з пересувними стінами" [4, с.56]. За спогадами історика, А. Крушельницький тоді не мав постійної посади і підробляв виданням читанок для середньої школи, за словами І. Крип'якевича "дуже інтересно складеними", а також популярної бібліотеки, яку випускало видавництво Кураторії. Працювати за фахом у ІІ Річі Посполитій українцям було практично неможливо.

У травні 1934 р. А. Крушельницький на запрошення уряду УСРР виїхав до Харкова. І. Крип'якевич так пояснює мотивацію цього переїзду: "В 1934 р.?, разом з синами, виїхав на Рад[янську] Україну, повний надій, що зможе взяти участь у великій культурній роботі" [4, с.56].

Цей основний мотив багатьох пізніше підтвердить його онука Лариса Крушельницька (1928–2017). На запитання інтерв'юера "Чому Ваш дідусь Антін у 1934 році вирішив переїхати зі Львова (тогочасна Польща) до радянського Харкова, де штучний голодомор забрав мільйони людей? Це ж був великий ризик для усієї родини?", пані Лариса відповіла: "Дідуньо був одержимий роботою для України" [8].

У книзі-спогадів "Рубали ліс" Л. Крушельницька також аналізує причини переїзду її дідуся з Польщі до Радянської України. Галицька інтелігенція хотіла щось зробити для українського народу і покладала великі надії на Велику Україну. Антін Крушельницький листувався з українськими діячами культури, письменниками, науковцями. До того ж, після Першої світової війни у Західній Україні запанувала атмосфера нетерпимості, переслідування з боку польської адміністрації. А. Крушельницького почали цькувати за прорадянські настрої. Родина Крушельницьких опинилася перед вибором: їхати до Канади, чи "на Велику Україну" [8]. У травні 1934 р. все таки вирушили до Харкова, тодішньої столиці УСРР.

Не будучи політично заангажованим, І. Крип'якевич не приховував своєї симпатії та подав об'єктивну характеристику інтелектуальних здібностей та рис характеру, зовнішності Антона Крушельницького: "Був людиною з широким знанням, дуже енергійний і активний, гарячої вдачі, високого росту, з гарним подовгастим обличчям і темною, посивілою шевелюрою" [4, с.56].

Історик також був знайомий із сином Антона Крушельницького – художником, графіком, поетом **Іваном** (1905–1934), якого "пізнав ... при зустрічах з його батьком" та подав його щемний портрет "Був молодого, життєрадісного людиною, блондин, гарного обличчя" [4, с.56]. І. Крип'якевич згадує теплі доброзичливі взаємини між сином і батьком, котрий покладав великі надії на талановитого юнака, якого дуже любив "і любовно стежив за його успіхами. Пригадую, як Антін [Крушельницький] високо оцінював його поему "Радощі життя", яку Іван написав, помирившись з жінкою після молодечого розладу", – писав львівський історик [4, с.56–57].

Після відтворення І. Крип'якевичем живих образів цих людей, занурюючись у атмосферу цієї інтелігентної сім'ї, гостріше відчуваєш трагізм і безглуздя наступних подій, крах планів, перспектив членів родини. Всебічно обдарований юнак, як і його не менш талановиті брати і сестра, загинули на початку життєвого шляху і творчого злету. Можна лише уявити, як ця родина митців і громадських діячів могла збагатити вітчизняну і світову культуру і науку.

Першою з родини Крушельницьких до УСРР переїхала дочка Володимира (1903–1937). У радянській Україні в неї почала вдало складатись кар'єра (з 1931 р. навчалась в аспірантурі Інституту венерології та дерматології в Харкові, за рік написала і захистила докторську дисертацію; працювала в тому ж інституті асистентом). 1932 р. до неї переїхав брат Іван з маленькою донечкою Ларисою (дружина Галина затрималась через хворобу та концертні контракти). Іван працював науковим співробітником Українського науково-дослідного інституту матеріальної культури у Харкові, займався дослідженням західноукраїнського мистецтва. 11 травня 1934 р. прибула до Харкова решта родини: Антін Володиславович з дружиною, який незабаром став співробітником видавництва скрипниківської "Української радянської енциклопедії" (проект 1927–1934 рр.), їх син Богдан (1906–1937) разом із дружиною, який працюватиме вчителем 1-ої середньої школи в с. Вільшани на Харківщині й викладачем райколгоспшколи Науково-дослідного інституту тваринництва, а також наймолодший син – Остап (1913–1937), який з травня 1934-го викладав німецьку мову в Інституті променергетики. У липні 1934 р. доїхали Тарас із дружиною Стефанією, яка закінчувала студіювати географію в Ягеллонському університеті.

Коли у травні 1934 р. Крушельницькі від'їжджали, їх приїхало проводити пів Львова. "Ми їхали у двох вагонах, забравши все з 10-кімнатного помешкання. Їхали меблі й бібліотека...", – пригадувала Лариса Крушельницька [8]. Свої речі родина Крушельницьких так і не встигла розпакувати. Їх спочатку розселили по кількох квартирах, а вже напередодні жовтневих свят ув'язнили за звинуваченням у контрреволюційно-терористичній діяльності.

У ніч з 5 на 6 листопада 1934 р. працівники НКВС безпідставно заарештували 25-річного письменника і перекладача Тараса та 29-річного художника і поета Івана Крушельницьких за участь у міфічній контрреволюційній терористичній організації, що планувала замах на представників радянського керівництва. 13-15 грудня 1934 р. виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР, що засідала у Києві під головуванням В. Ульріха, на підставі постанови президії ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. під час першої "кіровської хвилі" засудила до розстрілу братів Івана та Тараса Крушельницьких серед 28 представників української інтелігенції (разом із Григорієм Косинкою, Дмитром Фальківським, Костем Буревієм). Є свідчення, що стратили їх до винесення вироку (17 грудня), у підвалі Жовтневого палацу у Києві. Їхня мати, акторка, драматург, публіцист Марія Крушельницька, не витримала горя й померла у 1935 р. Показово, що І. Крип'якевич знав і правильно вказав рік смерті Івана Крушельницького.

Самого Антона Крушельницького теж було заарештовано 5(6) листопада 1934 р. у справі "Об'єднання українських націоналістів" ("ОУН"). Його справу було направлено на додаткове "розслідування", а 28 березня 1935 р. засуджено виїзною сесією Військової колегії Верховного суду СРСР під головуванням того ж В. Ульріха до 10 років виправно-трудових робіт у табо-

рах суворого режиму з конфіскацією майна. Покарання той відбував у Соловецькій тюрмі особливого призначення (табпункт Муксалма). А. Крушельницький, який звинувачував себе у трагедії, що сталася з його родиною, на знак протесту оголошував голодування, впав у депресію та набув психічних розладів.

Двох його інших синів теж заарештували у 1934 р. (Богдана – 5 листопада, Остапа – 14 грудня). Обидва брати як і батько проходили по справі "Об'єднання українських націоналістів" та були засуджені до 5 років виправно-трудових таборів і відбували покарання на Соловках (табпункт Анзер). Відповідно до постанови особливої трійки Управління НКВС Ленінградської обл. РРФСР від 9 жовтня 1937 р. вони разом із батьком були розстріляні 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох (Республіка Карелія).

Володимира була заарештована 12 грудня 1934 р. за звинуваченням у приналежності до контрреволюційної терористичної організації та засуджена 27 лютого 1935 р. до 3 років таборів. Відбувала покарання на Соловках (працювала лікарем). Була етапована із Соловків і розстріляна 8 грудня 1937 р. в Ленінградській обл. (згідно з протоколом від 25 листопада 1937 р.).

І. Крип'якевич повідомляв, що відомості про ці моторошні події долітали і до Галичини "Вісті про трагічну долю його сім'ї зробили велике враження..." [4, с.56]. Історик не знав точної дати смерті Антона Крушельницького і припускав, що це був 1941 р. (До речі, сім'я Крушельницьких, як і більшість родин розстріляних у Сандармосі, отримала реабілітаційні документи, де вказувалось, що Антін Крушельницький помер у Ленінграді у 1941 р.).

Загалом з 27 жовтня по 4 листопада 1937 р. "на честь 20-ої річниці жовтневої революції" в лісовому урочищі Сандармох поблизу селища Медвежа Гора (карельською – Каргумякі) (з 1938 р. – місто Медвеж'єгорськ) неподалік від м. Повенець у Карелії рішенням "трійки" УНКВС Ленінградської області були розстріляні 1111 в'язнів Соловецької тюрми особливого призначення ГУДБ НКВС СРСР (їх мало бути 1116, проте один в'язень помер, а чотирьох етаповано в інші місця, де й розстріляно). Серед страчених і цвіт української нації – 287 українців та осіб, долі яких пов'язані з Україною.

Отже, майже всі члени родини Антона Крушельницького загинули в концтаборах, окрім доньки Івана Крушельницького – Лариси, а також дружини Тараса – Стефанії, яка уникнула арешту, і їхньої доньки Марії, котра народилась через два тижні після розстрілу батька. Шестирічну Ларису вивезли до Курська. Лише завдяки зусиллям її матері – Галини Левицької та допомозі дружин Юзефа Пілсудського – Олександри та Максима Горького – Катерини Пешкової, яка з 1922 р. очолювала організацію Допомоги політичним в'язням (організація проіснувала до 1937 р.), дівчинку вдалося повернути до Львова. Вона стала знаним археологом, доктором історичних наук, багаторічним директором Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника (з 1991 р.). Стефанія Крушельницька повернулася до Львова у 1943 р., а її та Тараса Крушельницького донька – Марія – стала заслуженою артисткою України, професором кафедри фортепіано Львівської музичної академії ім. М. Лисенка та неодноразовим ректором цієї академії.

І. Крип'якевич робив все, що було в його силах, зокрема використовував можливості, які надавала посада, щоб, якщо не допомогти врятувати життя невинно засуджених, то хоча б повернути їх чесне ім'я.

Серед рукописних біографічних карток "Словника..." дещо остеронь стоїть довідка про **Михайла Лозинсь-**

кого (1880–1937), машинопис на двох стандартних аркушах. Зміст тексту більш докладний і вирізняється офіційною прорадянською стилістикою, що наводить на думку про цільовий характер довідки. Припускаємо, що даний матеріал має відношення до клопотання І. Крип'якевича як директора Інституту суспільних наук АН УРСР стосовно перегляду справи М. Лозинського та його реабілітації (1956 (1957)). Прискорила цей процес заява на ім'я Генерального прокурора СРСР дружини М. Лозинського – Марії Рафаїлівни – сестри відомого більшовика Віктора Таратуги.

У М. Лозинського була багата й оригінальна біографія. Він брав активну участь у діяльності "Союзу визволення України" ("СВУ") (1914–1917) у Відні, входив до Української Національної Ради ЗУНР, був членом делегації на переговорах з місією Антанти (1919), а також Паризькій мирній конференції (1919–1920), заступником міністра закордонних справ ЗУНР, професором міжнародного права й історії української політичної думки Українського Вільного Університету (УВУ) (1921–1927). Все це не заважало йому сповідувати ідеї анархо-комунізму школи Бакуніна-Кропоткіна.

І. Крип'якевич намагається пояснити та виправдати відомі незручні факти біографії М. Лозинського. Згадуючи своє знайомство з останнім у 1909–1914 рр., академік зауважував, що хоча той і був співробітником щоденника "Діло" у Львові – друкованого органа української національно-демократичної партії, проте, як наголошував сам М. Лозинський, він не визнавав програми партії, а працював у редакції лише заради заробітку. І. Крип'якевич підкреслював, що М. Лозинський "не був членом ніякої партії, називали його "анархістом"" [4, с. 69].

Автор "Словника..." відбирає "симпатичні" для радянської влади моменти біографії М. Лозинського, певною мірою вигороджує його ("Він був талановитим публіцистом, давав інтересні заго[с]т[р]ені статті, часто критикував австрійський уряд і польську шляхту, яка експлуатувала селянство Галичини. Він виступав часто на робітничих мітингах, був добрим промовцем, гостро ставив соціальні питання" [4, с. 68–69], "був співробітником Інституту Маркса-Енгельса у Харкові, працював в Міністерстві закордонних справ, написав велику книгу про міжнародне право" [4, с. 69]). При цьому Іван Петрович намагався довести лояльність М. Лозинського до радянського режиму, відповідність його поглядів марксистським ідеям: "Лозинський був одним з найбільш прогресивних публіцистів в Галичині, був ознайомлений з творами Маркса, мав великий вплив серед прогресивної студен[т]ської молоді" [4, с. 69] (насправді у своїй праці "Маркс-Енгельс-Лібкнехт про відбудоване Польщі" (1906) М. Лозинський розкритикував положення концепції Ф. Енгельса про "великі історичні народи" та "народності", згідно з якою останні повинні вмирати на користь "великих історичних народів"). Водночас львівський історик акцентував увагу на тому, що тематика праць М. Лозинського близька радянській історіографії та підібрав відповідні студії про класову боротьбу, соціальні і революційні рухи: "З цього періоду відомі мені такі брошури Лозинського: *Тарас Шевченко*, 1912 р., *Гайдамачина*, 1906 р., *Маркс, Енгельс, Лібкнехт про відбудовання Польщі*. 1906 р., *Антін Менгер і його соціально-політичні твори*, *Акт 12 квітня 1908 р.* (про убивство австрійського намісника А. Потоцького М. Січинським), *Польський і руський революційний рух в Україні*, 1908 р., *Польська народова демократія*, 1908 р., *Українство і москвофільство серед українського народу в Галичині*, 1909 р., *Автономія країв в австрійській конституції*, 1912 р., *Люди* (біографічно-літературні нариси, м. ін., про Драгоманова, Франка, Толстого, Тур-

генєва)" [4, с. 69] (Йдеться про праці М. Лозинського: Про батька нашого Тараса Шевченка (Коломия, 1914) (можливо мається на увазі: Тарас Шевченко. Єго життє і значінє (Львів, 1901)); Гайдамачина. Із історії народних рухів в Україні в 18-му ст. (Львів, 1906), Маркс-Енгельс-Лібкнехт про відбудоване Польщі (Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині (1894–1904). Львів, 1906); Антін Менгер і його соціально-політичні твори (Львів, 1907), Акт 12 квітня 1908. Збірка статей (Львів, 1909); Польський і руський революційний рух в Україні (1908); Польська народова демократія (Київ, 1908), Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині (Львів, 1909), Автономія країв в австрійській конституції (Львів, 1912), *Люди*. Біографічно-літературні нариси: Драгоманов, Франко, Павлик, Сембратович, Бернзон, Реклі, Крапоткін, Толстой, Тургенєв, Гарібальді (Львів, 1909), Іван Франко (Відень, 1917), Життєпис Драгоманова (Вінніпег, 1907)).

Львівський історик безпристрасно описує діяльність свого "підзахисного" дорадянського періоду в ЗУНР, еміграції: "В пізнішому часі я рідко зустрічався з Лозинським. В період розпаду Австрії в 1918 р. він працював в комісаріаті закордонних справ ЗУНР, виїхав за кордон, був представником ЗУНР в Парижі. Надрукував книжку "Галичина в період версальської конференції" (не пригадую точного заголовку), де пише про свої переговори з Антантою. В 1920-их роках був професором міжнародного права у Українському університеті у Празі, друкував наукові статті у збірниках університету" [4, с. 69] (мова може йти про праці М. Лозинського: Галичина на мировій конференції в Парижі (Камінець, 1919); Українська революція. Галичина в рр. 1918–1920 (Відень, 1922).

І. Крип'якевич коментує оптимістичний настрій М. Лозинського при переїзді останнього до УСРР: "Деся в 1925 р. (точно не пам'ятаю) переїздив з Праги через Львів, їдучи на Радянську Україну – тоді я бачив його в останнє – був у радісному настрою, мав надію розгорнути широку наукову і літературну діяльність в країні соціалізму" [4, с. 69] (до речі, до радянської України М. Лозинський переїхав у вересні 1927 р.)

І. Крип'якевич, підкреслював, що, не маючи особистих контактів, про діяльність М. Лозинського на території УСРР дізнався з газет (зокрема про те, що він був співробітником Інституту Маркса-Енгельса у Харкові, працював у Міністерстві закордонних справ, написав велику книгу про міжнародне право) [4, с. 69] (мова йде про підручник: Лозинський М. Міжнародне право. – 1922, 1927–1929). М. Лозинський дійсно займав посаду у Харківському інституті марксизму, а також був професором Інституту радянського будівництва та права (1930–1933), очолював кафедру міжнародного права в Інституті народного господарства у Харкові (1928–1930), був членом Комісії для вивчення радянського права і будівництва ВУАН.

Пізніше (22 (21) березня 1933 р.), за обвинуваченням у приналежності до Української військової організації ("УВО"), М. Лозинського було заарештовано і засуджено до 10 років виправно-трудова таборів на Соловках (табпункт Кем, з 23 листопада 1934 р. – Савватівський спеціалізатор). Як і представники родини Крушельницьких, він був страчений 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох. Цілком зрозуміло, що І. Крип'якевич не вказав дату його смерті.

І. Крип'якевич бував у майстерні самобутнього українського художника-монументаліста, засновника "бойчукізму" **Михайла Бойчука** (1882–1937), про що не боявся згадувати: "Перед першою світовою війною у

Львові, вул. Чарнецького 24 (в будинку Наук[ового] Тов[ариства] Шевч[енка]) мав на піддашю робітню – займався тоді гравюрою по дереві, – бачив я багато відбитків дереворитів у "візантійському" стилі, які валялися на підлозі..." [4, с.20].

Майбутній митець здобув освіту у Львові, Віденській і Краківській академіях мистецтв. Пізніше переїхав до радянської України. Заперечення натуралістичного реалізму та прагнення до національної своєрідності українського мистецтва школи бойчукістів викликало звинувачення у спотворенні соціалістичної дійсності. М. Бойчук змушений був у 1931 р. на певний час покинути Київ (викладав у Ленінградській академії мистецтв), проте вже у 1932 р. повернувся в Україну (до Харкова). Творча закордонна подорож 1926–1927 рр. стала однією з формальних підстав для його арешту у листопаді 1936 р. органами НКВС, звинувачення у "шпигунстві" та українському буржуазному націоналізмі його самого, дружини і деяких учнів. Митцю інкримінувалось керівництво контрреволюційною національно-фашистською терористичною організацією, яка ставила собі за мету відторгнення України від Радянського Союзу й утворення української "націонал-фашистської держави". Був страчений 13 липня 1937 р. у Києві (зрозуміло, що І. Крип'якевичу була невідома дата його смерті).

Серед галичан, які переїхали на Наддніпрянщину, І. Крип'якевич згадав і свого студентського товариша – голову Українського студентського союзу у Львові й керівника його просвітньої комісії, а також заснованого на початку 1908 р. самим Іваном Крип'якевичем "Просвітнього кружка" **Федора Замору** (1887–1937). За спогадами І. Крип'якевича, в роки юності їх поєднувала просвітницька робота, прогулянки парками й околицями Львова [4, с.46].

Іван Петрович згадував про нього як про "селянського сина, лівих поглядів" [4, с.46], прямолінійного, що мав вплив серед студентів. Мабуть прихильність до лівої ідеології і зумовила ту обставину, що Ф. Замору у 1920 р. перейшов до Червоної Української Галицької Армії (ЧУГА), яка увійшла до складу 14-ї червоної армії, став політкомісаром. Повернувшись до Галичини, де 15 липня 1920 р. була проголошена ГСРР, був призначений керівником повітового відділу народної освіти. Коли Галревком припинив своє існування, виїхав до Полтави, працював директором трудової школи (кінець 1920–1930), перебував у дружніх стосунках з Антоном Макаренком, про що в загальних рисах зазначав І. Крип'якевич: "Після першої світової війни залишився в Полтаві, був директором школи" [4, с. 46]. У 1931 р. був арештований за звинуваченням у причетності до справи "УНЦ", але за браком доказів звільнений. У 1937 р. арештований НКВС як "ворог народу" разом з дружиною Софією Левицькою за звинуваченнями в участі у "контрреволюційній українській націоналістичній фашистській організації". У тому ж році розстріляний у Харкові. Показово, що саме стосовно свого студентського товариша І. Крип'якевич чи не єдиний раз в даному джерелі відкрито написав "помер репресований" [4, с. 46], хоча дати смерті не вказав, а також підсумував: "В пам'яті залишився як цінна, симпатична людина" [4, с. 46].

Не зазначаючи факту репресій з боку радянської влади, І. Крип'якевич позитивно характеризував громадсько-політичну діяльність **Марка Луцкевича** (1882 – 1934 (1940)) "волинського кооператора (?), депутата до польського сейму, місцевого діяча, популярного в селянських масах" [4, с. 73] ймовірно покараного "табором в Березі [Картузькій?]" польською владою, називаючи його "щира праведна людина" [4, с. 73].

М. Луцкевич у своїх промовах у парламенті виступав із засудженням польського окупаційного режиму в Західній Україні, за що був позбавлений депутатської недоторканості й відданий під суд у Луцьку. Співпрацював із "Союзом визволення України" ("СВУ"). У 1923 р. емігрував до Чехословаччини. Як і багато "західняків", підкуплений гаслами українізації, перейшов на радянськільські позиції і переїхав до СРСР (1924), де займався письменницькою діяльністю, публіцистикою. Входив до Клубу політемігрантів Західної України імені Івана Франка. Проте скоро розчарувався в методах радянського керівництва, реальному статусі УСРР аж до бажання виїхати за кордон. Точна дата смерті невідома. За однією з версій, після арешту у 1927 р. радянською владою, був розстріляний у 1940 р. в Харківській тюрмі, за іншою – помер на заслання в Сибіру у 1934 р. Року смерті М. Луцкевича, втім як і року народження, І. Крип'якевич не вказує.

Академік не боявся згадувати серед своїх знайомих і репресованих під час радянізації Західної України державних та церковних осіб, зокрема українського громадського діяча, в минулому посла до польського сейму **Володимира Кузьмовича** (1886–1943?). Він характеризував його як педагога, викладача учительської семінарії 1923–1925 рр., редактора журналу "Молоде Життя", директора гімназії Рідної Школи в Дрогобичі; пізніше референта середніх шкіл Рідної Школи; члена ЦК Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), діяльність якого базувалася на ідеології української соборності та державності, організатора Українського Католицького Союзу (УКС) (надбудови УНДО, створеної під патронатом Андрея Шептицького, що виступав за посилення впливу УГКЦ на національний рух), редактора "Мети" – друкованого органу УКС. І хоча І. Крип'якевич зустрічався з ним, як сам зазначав, рідко, той запам'ятався йому як "мила, симпатична людина, схильний іронізувати" [4, с.58].

В. Кузьмович був заарештований органами НКВС 5 жовтня 1940 р. (за іншими даними у 1939 р.), засуджений до 8 років таборів і помер на заслання (точна дата його смерті невідома, ймовірно 1943 р.). Про сумнозвісний трагічний кінець цієї історії І. Крип'якевич лаконічно констатує (з красномовними трьома крапками): "В 194 був вивезений, умер... Живе його жінка і дочка" [4, с.58].

І. Крип'якевич також був знайомий із галицьким громадсько-політичним діячем, активним членом та одним із керівників радикальної партії **Іваном Макухом** (1872 – 1946), який у вересні 1939 р. за свою політичну діяльність (посол до Галицького сейму (у 1908–1918 рр.), державний секретар праці й відбудови, член уряду ЗУНР, голова УРП (1930–1939)), отримав повістку про арешт і змушений був переховуватись (його дружину було арештовано та депортовано до Казахстану). За німецької окупації він переїхав до Австрії, де й помер. "В дискусіях проявляв ясні погляди і розум", – писав про нього львівський історик [4, с. 75].

Юрій Липа (1900 – 1944) привертає увагу І. Крип'якевича як "лікар, письменник, публіцист" [4, с. 66]. Історик відзначає, що Ю. Липа був прихильником лікування травмами, застосовував ці знання під час свого перебування у Варшаві на міській лікарській посаді, пізніше у Львові, опублікував ряд праць з фітотерапії, серед яких "Ліки під ногами" (1943).

Проте він був цікавий І. Крип'якевичу, насамперед, як публіцист, який, за його словами, створив "свою ідеологію "чорноморська доктрина", видавав (гектографічно) *Чорноморський збірник* і багато брошур" [4, с. 66]. Розкрита вона була у трилогії Ю. Липи – "Призначення України" (1938), "Чорноморська доктрина" (1940) та "Розподіл Росії" (1941) (Див. сучасне перевидання: Ли-

па Ю. Чорноморська доктрина / Ю. Липа // Всеукраїнська трилогія / Василь Яременко (керівник проекту). – Бібліотека українознавства. – К.: БАТ "Білоцерківська книжкова фабрика", 2007. – Т. 2. – 392 с.). Він заснував разом з Л. Биковським та І. Шовгенівим у 1940 р. у Варшаві під час Другої світової війни Український чорноморський інститут (планувалось перенести до Одеси), що вивчав виклики, які постануть перед Україною після здобуття незалежності. Інститут видавав згадуваний І. Крип'якевичем часопис "Чорноморський збірник".

Вважаємо, що І. Крип'якевичу також була близька геополітична концепція, за якою країни, що мають вихід до Чорного моря, повинні об'єднатися у блок на чолі з Україною (див.: Крип'якевич І. "Відвічна вісь України" // Сьогодні і минуле. – Львів, 1939. – Кн. 1. – С. 24–29.). Він навіть прорецензував працю з цієї проблематики, написану Ю. Липою у співавторстві (див.: І.К. [рец. на:] Липа Ю., Биковський Л. Чорноморський простір. – Атлас, 1941. – 50 с. (Український чорноморський інститут. – Ч. 8) // Наші дні. – 1942. – Ч. 9. – С. 14.).

Як видно, І. Крип'якевич володів певною інформацією, пов'язаною з трагічним кінцем Ю. Липи, зокрема він без коментарів зазначив, що той був "Убитий в Яворівщині 1939 р.?" (ставлячи під сумнів лише дату смерті) [4, с.66]. Дійсно, Ю. Липа був вбитий органами НКВС УРСР (щоправда у 1944 р.) біля с. Шутова на Яворівщині.

Окрім репресованих західноукраїнських діячів науки та культури, під ніж репресій потрапили і знайомі І. Крип'якевича з Наддніпрянщини, відомі йому завдяки співпраці в рамках ВУАН.

Академік не боявся згадувати про знайомство і з засудженим (разом з С. Єфремовим, М. Слабченком та ін.) за сфабрикованою органами ДПУ справою Спілки визволення України ("СВУ") (1929) наддніпрянським істориком, представником київської історичної школи М. Грушевського професором Київського інституту народної освіти (КІНО) **Йосифом Гермайзе** (1892–1958), який помер у таборі (дати смерті І. Крип'якевич, зрозуміло, не знав).

І. Крип'якевич згадував, що вони познайомилися у Києві у 1927 р. (можливо він вказав дату помилково, адже свою поїздку до Києва він здійснив у 1929 р.). За словами львівського історика, Й. Гермайзе "тоді вважали ... чи не найвидатнішим з істориків молодшого покоління" [4, с. 35] і робить таке узагальнення: "Залишився у моїй пам'яті, як дуже інтересна людина, дослідник з широкими поглядами" [4, с. 35].

Як і Крип'якевич, Й. Гермайзе був членом Науково-дослідчої кафедри історії України у Києві, багатьох комісій ВУАН, зокрема Постійної комісії для складання Історично-географічного словника українських земель, комісії для вивчення громадсько-політичних рухів в Україні, керівником Археографічної комісії ВУАН (1924–1929), з діяльністю якої львівський археограф був тісно пов'язаний і був її членом.

У Києві в 1929 р. під час своєї подорожі на запрошення М. Грушевського на археографічну нараду (чому у "Словнику..." майже скрізь як дату візиту вказано 1927 р.), І. Крип'якевич познайомився також із правником академіком **Миколою Василенком** (1867–1935), який у 1924 р. був засуджений до 10 років позбавлення волі у зв'язку зі справою "Київського обласного центру дій", проте звільнений під тиском наукової громадськості. На його запрошення львівський гість відвідав засідання Комісії історії українського права (Комісії для вивчення історії західноруського та українського права). І. Крип'якевич схвально відгукувався про науково-організаторський хист Миколи Василенка. Очолювану М. Василенком комісію при ВУАН він називав "найкра-

щим колективом із досвідних юристів" [4, с. 25] в галузі історичних наук, відзначав, що публікації комісії стояли на високому рівні" [4, с. 25], а самого М. Василенка вважав "серйозним ученим, милим в розмовах" [4, с. 25]. У "Спогадах (Автобіографії)" простежується ця ж думка: "були там видатні спеціалісти, і я мав враження, що це найкраще зорганізована установа академії, і що до людей, і що до методів" [5, с.122].

Іван Петрович також був знайомий і з дружиною Миколи Василенка – істориком **Наталією Полонською-Василенко** (1884 – 1973). Він згадував про її перебування деякий час у Львові у 1943 р. з третім чоловіком (О. Моргуном). Вона справила на нього враження як людина "високої культури, добре ознайомена з мистецтвом, захоплювалася львівською архітектурою і скульптурою" [4, с. 26].

Вчений також побував у Харківському науково-дослідному Українському інституті географії та картографії, заснованому у 1927 р. і очолюваному галичанином, професором (із 1929 р. – академіком ВУАН), редактором "Вісника природознавства" **Степаном Рудницьким** (1877–1937) та залишив критичну оцінку його роботи: "Іздив я також до Харкова, до географічного інституту, відвідати Ст. Рудницького; ... інститут мав небагато робітників і не знати було доброї організації" [5, с. 122].

Ст. Рудницький теж був заарештований органами НКВС у березні 1933 р. за звинуваченням у приналежності до "УВО" (у 1914–1915 рр. був військовим географом при австрійському генштабі), шкідництві й шпигунстві та засуджений до п'яти років позбавлення волі. Покарання відбував у таборі "Свірлаг" (працював лікарем), на об'єктах Біломорсько-Балтійського каналу (Республіка Карелія), у Соловецькому таборі особливого призначення (СЛОН) (1934, Архангельська область, РРФСР). 3 листопада 1937 р. був розстріляний в урочищі Сандармох за постановою Особливої трійки УНКВС Ленінградської області від 9 жовтня 1937 р. (до 1997 р. панувала думка про загибель С. Рудницького на Соловках).

У Харкові І. Крип'якевич також зустрівся з галичанином, знаним на батьківщині географом **Григорієм Величком** (1863–1932), який, свого часу, закінчивши Львівський університет, продовжував географічні студії у Відні, Парижі, Сорбонні, Колеж де Франс, Санкт-Петербурзі. Як зазначав І. Крип'якевич, Г. Величко опублікував у 1890 р. етнографічну карту України (видання "Просвіти") [4, с. 26]. Як і багато галичан, у пошуках реалізації свого таланту, переїхав до радянської України, з 1927 р. за запрошенням С. Рудницького працював в очолюваному ним Інституті географії та картографії. Був заарештований НКВС і розстріляний у 1932 р. в Харкові (також існує припущення, що в Москві). Показово, що І. Крип'якевич вірно навіть дату його смерті.

І. Крип'якевич мав честь серед своїх знайомих і навіть друзів назвати і видатного поета, літературознавця, перекладача, лідера "неокласиків" **Миколу Зерова**. Як сам І. Крип'якевич нотував, "... познайомився і подружився з ним під час подорожі до Києва 1929 р." [4, с. 47] та так описував своє враження від спілкування: "Людина широким поглядом, незвичайно мила і симпатична, – став для мене зразу рідним" [4, с. 47]. Митець подарував історика "писані машинкою переклади класичних поетів" [4, с. 47]. Як безцінна реліквія зберігалася з того часу в родинному архіві І. Крип'якевича рукописна збірка поезій Миколи Зерова з посвятою автора.

Надалі вони обмінювалися листами. І. Крип'якевич слідував за його долею та приблизно знав обставини його смерті: "Він помер на заслання" (як дату смерті історик помилково подав 1941 р., хоча насправді це був рік початку "Великого терору" – 1937 р.). Як відомо,

М. Зеров був ув'язнений 27 квітня 1935 р. та засуджений до 10 років виправно-трудоих таборів, покарання відбував на Соловках (табпункт Кремль). Як і більшість зі згаданих жертв "Великого терору", страчений 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох відповідно до постанови окремої трійки УНКВС Ленінградської області від 9 жовтня 1937 р.

Згадував І. Крип'якевич і відомого поета **Миколу Вороного** (1871 – 1938). Будучи родом з Катеринославщини, він певний час проживав у Львові (навчався у Львівському університеті на філософському факультеті), працював бібліотекарем і коректором НТШ, режисером театру "Руська бесіда", у редакції журналу "Життя і слово", газет "Громадський голос", "Радикал", "Зоря". У 1920-их рр. знову переїхав до Львова (з Варшави), де викладав та був деякий час директором української драматичної школи при Музичному інституті імені М. Лисенка. Про цей період І. Крип'якевич залишив таку замітку: "У 1926 р. перебував у Львові. – Пригадую його виступ на зустрічі з молоддю із Волині: прекрасно декламував свою поезію "Євшан-зілля"" [4, с. 30]. У 1926 р. М. Вороного повернувся на Велику Україну.

І. Крип'якевич згадував, що під час його перебування у Києві у 1927 р. (насправді у 1929 р.), М. Вороного запросив львівського науковця до опери "на якусь виставу та обдарував ... свіжо виданою збіркою своїх поезій, звертаючи увагу, що деякі з них вже заборонені цензурою" [4, с.30]. Факт цензурування творів Миколи Вороного, про що митець довірливо повідомив львівського знайомого, вказує на підозріливе ставлення радянської влади до його творчості та його як особи уже з кінця 1920-их рр. У 1934 р. М. Вороного було заарештовано як польського шпигуна та розстріляно у 1938 р. за вироком особливої трійки УНКВС Одеської області. Ця інформація, як і дата смерті, не могли бути відомі І. Крип'якевичу, в пам'яті якого поет залишився як "людина палкої вдачі, децю патетичний, у взаємовідносинах ввічливий, теплий" [4, с. 30].

У "Словнику..." міститься інформація про деяких осіб, які були репресовані радянським режимом, померли на заслання або були розстріляні, лише як просто знайомих І. Крип'якевича, без деталізації особистих контактів та мінімальної інформації (навіть натяків), пов'язаної з переслідуванням їх як жертв тоталітарного режиму.

Як студента Львівського університету, члена студентського товариства Академічна Громада, з якою свого часу був і сам пов'язаний, постановника п'єс, І. Крип'якевич згадував видатного українського режисера, актора, драматурга, засновника театру "Березіль" галичанина **Леся Курбаса** (1887–1937). У історика навіть збереглось "молодечче фото" Курбаса, подароване ним режисеру і художньому керівнику "Театру Руської бесіди" Ст. Чарнецькому [4, с. 59].

Леся Курбас був заарештований у зв'язку зі справою УВО, засуджений у 1934 р. до 5 років виправно-трудоих таборів на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу, потім у жовтні 1936 р. його відправили на Соловки (табпункти Кремль, Анзер, де він ставив вистави в табірному театрі) та розстріляли сумнозвісного 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох.

Був заарештований НКВС у жовтні 1939 р. та загинув у більшовицькому концтаборі кооператор, поет, ад'ютант австрійського архикнязя з династії Габсбургів, полковника Легіону Українських Січових Стрільців та УГА Вільгельма Габсбурга-Василя Вишиваного **Остап Луцький** (1883–1941), з яким І. Крип'якевич зустрічався на "засіданнях", але не був близько знайомий. Як зазначав історик, його перехід від "Молодої Музи" до кооперації і господарської діяльності в перші часи викликав

"сензацію" та наводив такий психологічний портрет: "це була енергійна людина, висловлювався гостро, самопевно" [4, с. 73].

Жертвою репресій як складової радянської Західної України, став і бувший учень І. Крип'якевич, якого він знав з III класу Рогатинської приватної гімназії (науковець викладав там у 1909–1910 рр.), син священика з Рогатина **Борис Кудрик** (1897–1952). І. Крип'якевич згадував його як "талановитого ніжного хлопчика", що вже тоді "грав на фортеп'яні" [4, с. 58]. Пізніше він став українським музикознавцем, композитором, диригентом, піаністом-імпровізатором, акомпаніатором, викладачем, автором підручника з історії української музики (Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики. – 1937). Їхні долі ще раз перетнулися у 1930 рр. в Жовкві (де на той час з 1929 р. учителював І. Крип'якевич). Б. Кудрик уже як композитор брав участь у музичній нараді, на якій висловлювався проти духових оркестрів, підтримуючи струнні. За словами І. Крип'якевич, він був доктором музики, професором Вищого музичного інституту, деякий час учителював у Рогатині.

Б. Кудрик був заарештований під час гастролей у Відні у 1945 р., засуджений до 10 років ув'язнення та засланий до концтабору "Дубравлаг" (ст. Потьма, Мордовська АРСР). І. Крип'якевич про його подальшу долю дізнався від театрального діяча Петренка: "був засуджений і перебував в лагері [у спогадах залишив місце для дати]; страждав без музики, і складав якісь композиції (чи не дозволяли йому користуватися фортеп'яном?); умер, простудившись в лікарні (1940-і роки)" [4, с. 58]. Дату його смерті І. Крип'якевич не знав.

Про бувшого сотника УГА, директора "Українського Видавництва" при Українському центральному комітеті ("УЦК") у 1941–1944 рр. **Михайла Матчака** (1895–1958) І. Крип'якевич сміливо заявляє, що той "був вивезений на Сибір і там помер в лагері. Це була винятково талановита людина, яка у воєнний період не змогла розвинути", а також наводить таку його характеристику: "Відзначав[я] великою інтелігенцією і особливою пам'яттю" [4, с. 77].

І. Крип'якевич був знайомий з **Василем Кучабським** (1895 – 1971?). Про нього він подає суху інформацію: старшина УСС та СС, історик і публіцист та назви його праць, зазначаючи, що той дав найкращу історію визвольної боротьби в Галичині 1918–1920-их рр. (можна припустити, що мова йде про працю: Кучабський В. Січові Стрільці. Їх історія і характер: Нарис. – Л., 1920). Історик не завжди давав оцінку лише в позитивному ключі. Так І. Крип'якевич наголошує, що В. Кучабський "виступав як ворог комунізму". Проте найбільше обурює історика той факт, що він "остаточно заявив себе німцем! І синів зробив німцями!" Загалом, тривалий час вважалося, що у 1945 р. В. Кучабський зник безвісти (був заарештований у Відні СМЕРШем і розстріляний у Львові). І лише пізніше (у 2007 р.) стало відомо, що він помер у 1971 р. у м. Бланкенбург (Німеччина), де в повоєнні роки мешкала родина Кучабських, приховуючи українське походження.

І. Крип'якевич не просто переймався долями страждалих від радянського режиму, співчував їм, але й робив усе можливе (пізніше, як директор Інституту суспільних наук АН УРСР у 1953–1962 рр.) для їх підтримки та реабілітації. Багатьох він працевлаштовував до очолюваного ним інституту, як напр. Я. Дашкевича, який після повернення з таборів працював у 1957–1966 рр. бібліографом відділу історії України.

У приватній розмові невістка І. Крип'якевича (дружина молодшого сина Романа) пані Леся Крип'якевич згадувала, що Іван Петрович передавав посилки на за-

слання через хатню робітницю – Катерину, до якої ставились як до члена родини. Сама Леся Крип'якевич (в дівочтві Цегельська) була з родини репресованих, дитинство і юність провела в Сибіру.

Висновки. І. Крип'якевич згадує представників такої категорії жертв радянських репресій, як галичани (здебільшого, прихильники українського націонал-комунізму), що мігрували до УСРР (родина А. Крушельницького, Ф. Замора, М. Луцкевич, С. Рудницький, Г. Величко, М. Лозинський), та наддніпрянців, які певний час проживали в Галичині та повернулися до Великої України (М. Вороний, М. Бойчук, Ю. Липа). Контакти із західними українцями і факт тимчасового перебування на українських теренах Польщі, служили приводом до звинувачення їх у шпигунстві на користь цієї держави (приклад М. Вороного). Загалом західноукраїнська еміграція до радянської України на поч. 1930-х рр. стала масовим явищем і сягала 50–60 тис. осіб. У Харкові навіть впродовж 1925–1930-их рр. функціонував Клуб політемігрантів Західної України ім. І. Франка, до якого належав згадуваний у спогадах М. Луцкевич. У ході радянізації Західної України постраждали В. Кузьмович, І. Макух, Ю. Липа, О. Луцький. Жертвами повоевних репресій були Б. Кудрик, М. Матчак. Тривалий час вважалося (мабуть такої думки був і І. Крип'якевич), що був заарештований у 1945 р. і розстріляний у Львові В. Кучабський. Серед тих, хто пройшов через переслідування органами НКВС, були й колеги-історики з Наддніпрянщини, пов'язані з ВУАН (М. Василенко, І. Гермайзе), діячі українського національного "розстріляного відродження" (М. Зеров, М. Вороний).

Як бачимо, доля знайомих І. Крип'якевича, описаних у "Словнику...", охоплювала майже всю палітру сфабрикованих сталінською репресивною машиною резонансних процесів. Так, у зв'язку зі справою "Київського обласного центру дій" у 1924 р. був засуджений до 10 років позбавлення волі Микола Василенко. В участі у підпільній "Спільній визволенні України" ("СВУ"), яка нібито існувала в УСРР від червня 1926 р. до липня 1929 р. та у співпраці з еміграційною "СВУ" та імперіалістичними державами, зокрема Польщею, готувала антирадянські повстання, боролась за самостійну українську республіку, був звинувачений київський знайомий львівського історика Й. Гермайзе. Свідком по процесу "СВУ" проходив М. Зеров. Осередками "СВУ" вважались ВУАН та УАПЦ.

Учасникам "Українського національного центру" ("УНЦ") (лютий 1932 р.) інкримінували підготовку збройного повстання з метою повалення радянської влади в Україні, відновлення УНР та встановлення капіталістичного ладу. Ця справа, по якій проходив академік М. Грушевський, започаткувала полювання за вихідцями з Галичини (наприклад, перший арешт Ф. Замори по справі УНЦ, розстріл у 1932 р. у Харкові галичанина Г. Величка). Її було використано для згортання українізації.

У 1934 р. жертвами нової хвилі масових репресій, спровокованої вбивством першого секретаря Ленінградського міського комітету ВКП(б) і члена Політбюро ЦК ВКП(б) С. Кірова, в контексті міфічного "Об'єднання українських націоналістів" ("ОУН"), стали Антін Крушельницький та його сини Іван, Тарас, Богдан і Остап, які начебто прибули з території Польщі та Румунії з метою повалення радянської влади шляхом здійснення терактів та диверсій.

Ув'язненими за звинуваченням у приналежності до "викритої" у 1933 р. контрреволюційно-терористичної "Української військової організації" ("УВО"), яка, начебто очолювала повстанську, шпигунську і диверсійну

роботу, саботаж у сільському господарстві були М. Лозинський, Ст. Рудницький та Лесь Курбас.

Свого апогею терор досяг у 1937–1938 рр. ("Великий терор"). Так звана "польська операція" НКВС РСР 1937–1938 рр., спрямована проти "фашистсько-повстанської, шпигунської, диверсійної, пораженської та терористичної діяльності польської розвідки в СРСР" спричинила безпрецедентне переслідування "перебіжчиків з Польщі". У 1937 р. за звинуваченням у приналежності до української контрреволюційної націонал-фашистської організації у Києві був розстріляний М. Бойчук, у Харкові – галичанин Ф. Замора, а у 1938 р. в Одесі М. Вороний.

У 1937 р. добігав кінця термін ув'язнення багатьох, зокрема тих, кого посадили в період колективізації й розкуркулення (на Соловках опинилися 700–800 тис. осіб). Тому ворогів народу почали активно шукати серед закатованих. Так, після звільнення у 1934 р., у 1937 р. отримав новий строк ув'язнення (продовжений ще й у 1944 р.) Юсип Гермайзе, який помер у таборі у 1958 р.

Піком "Великого терору" стали масові розстріли соловецьких в'язнів в урочищі Сандармох. Серед страчених представників української еліти були і згадані у "Словнику..." друзі й знайомі І. Крип'якевича – українські митці, вчені та політичні діячі Степан Рудницький (страчений 9 жовтня 1937 р.), а також розстріляні 3 листопада 1937 р. Антін Крушельницький з синами Богданом та Остапом, Микола Зеров, Лесь Курбас, Михайло Лозинський. Під "чистку" Соловецької в'язниці також потрапила Володимира Крушельницька, яку серед 509 в'язнів Соловецької тюрми спочатку вивезли до Ленінграда, а потім (8 грудня 1937 р.) стратили в пустищі Койранкангас під Токсово (нині селище міського типу Ленінградської обл., РФ).

Отже, необхідність всебічного вивчення масштабів трагедії сталінського терору для недопущення повторення подібного очевидна. Перспективи дослідження полягають у пошуці та залученні додаткових джерел з даної проблематики, в тому числі архівних, з'ясуванні витоків радянськості ілюзій в середовищі галицької інтелігенції.

Список використаних джерел

1. Архів Розстріляного Відродження: матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920–1930-х років / Упоряд., перед., прим. та комен. О. й Л. Ушкалових. – Київ: Смолоскип, 2010. – С. 363–364.
2. Возвращенные имена. Книги памяти России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visz.nlr.ru/person/show/221214>
3. Заболотна І. Співробітництво І. Крип'якевича з установами ВУАН / І. Заболотна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2004. – Вип. 71/72. – С. 16–19.
4. Крип'якевич І. П. Біографічний словник моїх знайомих / І. П. Крип'якевич / упорядник та автор передмови Мороз І. М.; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2017. – 142 с.
5. Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) / І. Крип'якевич // Україна: культурна спадщина, нац. свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Відп. ред. Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій; – Львів, 2001. – С. 77–140.
6. Крушельницька Л. Рубали ліс... (спогади галичанки) / Л. Крушельницька. – Львів: [б. в.], 2001. – 260 с.
7. Маринич Л. Галицька еміграція в УСРР – трагічний епілог 1937–1938 рр. / Л. Маринич // Політичні репресії в Україні РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя "Великого терору" в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 321–341.
8. Терещук Г. Мій дід був одержимий роботою для України – Лариса Крушельницька [Електронний ресурс] / Г. Терещук. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/24505399.html>
9. Шевченко С. Список розстріляних у Сандармоху українців і вихідців з України / С. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24477308.html>

References

1. Ushkalov, O. & Ushkalov, L. (Eds.). (2010). *Archive of the Shot Renaissance: materials of archival and investigative affairs of Ukrainian writers of the 1920–1930s*. Kyiv: Smoloskip. Pp. 363–364. [In Ukrainian].
2. Returned names. Books of memory of Russia (n.d.). <http://visz.nlr.ru/person> [In Russian].
3. Zabolotna, I. (2004). Cooperation of I. Krypakevych with institutions of VUAN *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History*, 71/72, 16–19. [In Ukrainian].
4. Krypakevych, I.P. (2017). *Biographical dictionary of my acquaintances*. (Moroz I.M., compiler and author of the foreword). Kyiv: Publishing and Printing Center "Kyiv University". [In Ukrainian].
5. Krypakevych, I. *Memoirs (Autobiography)*. (2001). In: Ya. Isaevych, F. Stebliy (Eds.). *Collection of scientific works "Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood"*, Vol. 8: Ivan Krypakevych in family tradition, science, society). Lviv: I. Krypakevych Institute of Ukrainian

Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Pp. 77–140. [In Ukrainian].

6. Krushelnyska, L. (2001). *They cut down the forest ... (memories of a Galician woman)*. Lviv: [s.n.] [In Ukrainian].
7. Marynych, L. (2013). Galician emigration to the USSR – a tragic epilogue of 1937–19. In: O. Bazhan, R. Podkur (Eds.). *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference "Political repressions in the Ukrainian SSR 1937–1938: investigative reflections and interpretations. To the 75th anniversary of the "Great Terror" in the USSR"*, March, 2012. Kyiv. Pp. 321–341. [In Ukrainian].
8. Tereshchuk, G. (2012). My grandfather was obsessed with work for Ukraine – Larisa Krushelnyska. <http://www.radiosvoboda.org/a/24505399.html>
9. Shevchenko, S. (2019). List of executed in Sandarmokh Ukrainians and people from Ukraine. <https://www.radiosvoboda.org/a/24477308.html> [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 17.03.21

I. Moroz, PhD in History, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

STALIN'S REPRESSIONS THROUGH THE PRISM OF THE LIFE PATHS OF I. KRYPAKEVYCH'S ACQUAINTANCES AND FRIENDS (BASED ON HIS MEMOIRS)

The article is based on the materials of the "Biographical Dictionary of My Acquaintances" by a prominent Ukrainian historian, academician I. Krypakevych (1886–1967), written by him during the Thaw. The source, which is preserved in the Krypakevych Family Archive, was published by us in 2017. The study highlights the large-scale phenomenon of Stalin's terror through the prism of the personal dimension of history, "microhistory."

The memoirs contain information about the Eastern and Western Ukrainian acquaintances of the Lviv historian, representatives of the national intelligentsia, who were repressed in the 20–40s of the twentieth century. The main stages of repression can be traced to the memoirs: repressions of the 1930s, the victims of which were historians from Soviet Ukraine associated with the All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN), representatives of the "Shot Renaissance", victims of the Sovietization of Western Ukraine and postwar persecution. The victims of Stalin's repressions were representatives of the scientific and creative intelligentsia of Ukraine, public and political figures. Among them were participants in such fabricated cases as the Ukrainian National Center, the Union for the Liberation of Ukraine, the Union of Ukrainian Nationalists, and others. Among I. Krypakevych's acquaintances and friends were the following well-known repressed people: Les Kurbas, Mykhailo Boychuk, Yuriy Lypa, Mykola Zerov, Mykola Voronyi, and others. The materials of the "Dictionary..." contribute to the coverage of the tragedy of the Krushelnysky family, which became a symbol of Soviet terror. The fate of many acquaintances of the academician was intertwined with Solovki. Many of them went through the crucible of the Great Terror of 1937–1938 and finished their lives during the mass executions in the Sandarmokh tract.

I. Krypakevych personally helped the victims of the Soviet regime in every possible way. The article considers the problem of Western Ukrainian emigration to the USSR, traces the main circumstances and motives for the emigration of the Galician intelligentsia to Soviet Ukraine.

Keywords: Stalin's repressions, The Great Terror, Sandarmokh, I. Krypakevych, "Biographical Dictionary of My Acquaintances".

УДК 94(474.2):327.39:061.1 "19/20"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.149.10>

Т. Орлова, д-р іст. наук, проф.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4079-0049>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕСТОНІЯ ЗА УМОВ КРИЗ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.: ПОГЛЯД ІСТОРИКА

Розглянуто кроки, які робилися Естонською Республікою на шляху подолання криз кінця 1980-х – початку 1990-х років, а також світової фінансово-економічної кризи 2008 р. і кризи, спричиненої пандемією коронавірусу 2020 р. За умов браку традиційних ресурсів, кризи розглядалися як такі, що відкривали нові можливості. Ці можливості визначалися магістральними трендами світового розвитку від суспільства індустріального до постіндустріального. Підкреслено, що важливу роль у модернізації відіграли особливості естонського менталітету, зокрема, здатність до самоорганізації і креативності. Продемонстровано успіхи Естонії у трансформації в інформаційне суспільство, що стало відповіддю на "виклики" криз. У справі подолання кризових явищ і подальшому успішному розвитку важливу роль відіграла євроінтеграція Таллінна. Досвід балтійської держави є важливим для України, яка має її потужну підтримку і допомогу.

Ключові слова: Естонія, криза, модернізація, євроінтеграція, діджиталізація, "м'яка сила".

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. став кризовим періодом для багатьох країн світу, зокрема для Союзу Радянських Соціалістичних Республік, в результаті розпаду якого утворилося п'ятнадцять нових незалежних держав. Кожна з них шукала власні шляхи виходу з мультикризи, у якій опинилася. Як показала Естонія, найбільш успішно у цьому плані виявилася Естонська Республіка. Інтерес для дослідження являє діяльність невеликої балтійської держави у напрямку розв'язання проблем, які поставали перед нею не тільки у 1990-х рр., але й пізніше, зокрема, під час світової фінансово-економічної кризи 2008 р., а також коронакризи 2020 р.

Аналіз джерел та історіографія. У вітчизняній історіографії пострадянського простору увага здебільшого зорієнтована на процесах у Російській Федерації. Історію незалежного розвитку країн Балтії українські

науковці цікавляться менше. Головною темою є євроінтеграція Латвії, Литви, Естонії, що, ймовірно, зумовлюється нагальністю обстоювання курсу України на вступ до Європейського Союзу. Серед авторів – Т. Альберда, Д. Аркелян, Е. Афонін, С. Білоножко, В. Вишняков, А. Володькин, М. Гладиш, В. Завадський, М. Замікула, Є. Ковтун, О. Кокорев, Н. Кононенко, О. Краєвська, Ж. Панченко, С. Скриль, В. Ціватий та ін. Тематика розглядається авторами у загальнополітичному ключі. Господарські реформи Естонії знайшли відображення у публікаціях економістів О. Воронкова, В. Геніка, В. Горбанчука, О. Куца, І. Маскалевича, О. Тимченка, К. Шаповала та ін. Велику увагу приділено успіхам Естонії в освітній сфері. Результати своїх досліджень на цю тему публікували М. Ватковська, С. Калашнікова, О. Карпенко, А. Красуля, Є. Смирнова, В. Ткаченко, Є. Чернишова, Д. Шулікін та ін. Проте не знайшлося